

HET CONGO COMLOT

Stuart A. Reid

HET CONGO COMPLIT

**DE CIA, DE KOUDE OORLOG EN DE
MOORD OP PREMIER LUMUMBA**

Vertaald door
Arjanne van Luipen,
Nannie de Nijs Bik-Plasman
en Annemie de Vries

Nieuw Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten op de afbeeldingen in dit boek en op het omslag te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever wenden.

Oorspronkelijke titel *The Lumumba Plot*. Alfred A. Knopf

© 2023 Stuart A. Reid

© 2023 Nederlandse vertaling Arjanne van Luipen, Nannie de Nijs Bik-Plasman en Annemie de Vries / Uitgeverij Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Rouwhorst + Van Roon

Foto auteur © Mark Jaworski

NUR 320

ISBN 978 90 468 2731 4

www.nieuwamsterdam.nl

Voor mijn ouders

Ik heb er nooit aan getwijfeld dat het heilige doel waar mijn kameraden en ik ons leven aan hebben gewijd uiteindelijk zou worden bereikt. Maar wat wij voor ons land wilden – het recht op een eerzaam leven, op volmaakte waardigheid, op onafhankelijkheid zonder beperkingen – was niet wat het Belgisch koloniale regime en zijn westerse bondgenoten wilden.

–Patrice Lumumba, premier van Congo¹

Ik weet vrij zeker dat hij iets vertegenwoordigde wat de regering van de Verenigde Staten niet beviel, maar ik kan me niet meer herinneren wat dat was. Was hij rechts of was hij links? [...] Wat was er mis met Lumumba? Wat hadden we op hem tegen?

–Richard Helms, CIA²

Inhoud

Belangrijkste betrokkenen	15
Inleiding: De kies	17

DEEL I: ONDERDAAN

1 De jongen uit Onalua	25
2 We beloven meegaandheid	32
3 De moeilijkste baan ter wereld	41
4 Naar Brussel en terug	46
5 Geen slaaf	53
6 Het ontwaken	63
7 Het Jaar van Afrika	76
8 De rondetafelconferentie	87
9 Uhuru!	100
10 De sabel van de koning	110

DEEL II: PREMIER

11 Het nieuwe land	127
12 Een niet-bestaand leger	138
13 Een lichaam zonder hoofd	149
14 Vliegende toveraars	157
15 Een politiek wonder	165
16 Een vooruitstrevend experiment	173
17 Machteloos	181
18 Een smadelijke nederlaag	187
19 Leve Lumumba!	192
20 De lamp en het beeld	205

DEEL III: DOELWIT

21 De kwestie Katanga	219
22 Simba	227
23 Met een omweg naar huis	234
24 Operatie L.: Voorstellen	240
25 Wisseling van decor	247
26 Geraas en getier	252
27 Wanhoopsmaatregelen	264
28 Jungledemagoog	273
29 De Special Group	279
30 Bakwanga	286

DEEL IV: GEVANGENE

31 De slapende krokodil	297
32 Geblunder met ontslagen	305
33 De Hamlet van Congo	312
34 Dit is geen militaire staatsgreep	315
35 De VN bespuugd	323
36 Sid uit Parijs	327
37 Huiswaarts	333
38 Reserveplannen	339
39 In de ijskast	350
40 Motie van vertrouwen	357

DEEL V: MARTELAAR

41 Het grote konijn is ontsnapt	367
42 Een vochtige cel	375
43 Comeback	387
44 Groen licht	395
45 Patrice akufi	401
46 De antilopejagers	406
47 Pak Hammarskjöld!	411
48 Lovanium	417

49 De laatste vlucht	422
50 Onze man in Leopoldstad	428
Nawoord: De arrogantie van de macht	437
Dankwoord	451
Toelichting op de bronnen	455
Noten	457
Bibliografie	571
Illustratieverantwoording	585
Register	587

BELANGRIJKSTE BETROKKENEN

met vermelding van de functie die zij in de zomer van 1960 bekleedden, tenzij anders aangegeven

CONGOLEZEN

Cyrille Adoula, premier (augustus 1961-juni 1964)
Justin Bomboko, minister van Buitenlandse Zaken
Antoine Gizenga, vicepremier
Joseph Iléo, voorzitter van de Senaat
Albert Kalonji, leider van de onafhankelijke staat Zuid-Kasaï
Cléophas Kamitatu, gouverneur van de provincie Leopoldstad
Thomas Kanza, ambassadeur van Congo bij de VN
Joseph Kasavubu, president
Anicet Kashamura, minister van Informatie
Patrice Lumumba, premier
Joseph Mobutu, stafchef van het Congolese leger
Maurice Mpolo, minister van Jeugd en Sport
Pierre Mulele, minister van Onderwijs
Godefroid Munongo, minister van Binnenlandse Zaken van Katanga
Victor Nendaka, hoofd van de veiligheidsdienst (september 1960-oktober 1965)
Joseph Okito, vicevoorzitter van de Senaat
Moïse Tshombe, president van de onafhankelijke staat Katanga

AMERIKANEN

Richard Bissell, chef Geheime CIA-operaties
William Burden, Amerikaans ambassadeur in België
Larry Devlin, chef CIA-bureau Leopoldstad
Douglas Dillon, viceminister van Buitenlandse Zaken
Justin O'Donnell, CIA-inlichtingenofficier
Allen Dulles, directeur van de CIA

Dwight Eisenhower, president

Sidney Gottlieb, wetenschappelijk medewerker van de chef Geheime CIA-operaties

Gordon Gray, nationaal veiligheidsadviseur

Christian Herter, minister van Buitenlandse Zaken

John F. Kennedy, presidentskandidaat voor de Democratische Partij

Henry Cabot Lodge jr., Amerikaans ambassadeur bij de VN

Richard Nixon, vicepresident

Clare Timberlake, Amerikaans ambassadeur in Congo

Bronson Tweedy, chef CIA-divisie Afrika

VN-FUNCTIONARISSEN

Ralph Bunche, speciaal afgevaardigde in Congo (30 juni 1960-30 augustus 1960)

Andrew Cordier, speciaal afgevaardigde in Congo (30 augustus 1960-8 september 1960)

Rajeshwar Dayal, speciaal afgevaardigde in Congo (8 september 1960-27 mei 1961)

Dag Hammarskjöld, secretaris-generaal

BELGEN

Boudewijn, koning der Belgen

Harold d'Aspremont Lynden, hoofd van de missie naar Katanga

Gaston Eyskens, premier

Émile Janssens, bevelvoerder van de Force Publique

Pierre Wigny, minister van Buitenlandse Zaken

OVERIGEN

Andrée Blouin, hoofd Protocol in de regering-Lumumba

André Mankel, Luxemburgse CIA-agent met de codenaam QJWIN

Serge Michel, persattaché in de regering-Lumumba

David Tzitzichvili, Franse CIA-agent met de codenaam WIROGUE

Inleiding

DE KIES

Er gebeurt niet veel in Malen (Mélin in het Frans), een schilderachtig dorp met iets meer dan duizend inwoners op ongeveer een uur rijden van Brussel. Het enige opmerkelijke aan het slaperige dorpje zijn de uit kalkhoudende zandsteen opgetrokken boerderijen, kerk en pastorie. Het gesteente, dat uniek is voor de streek, wordt sinds de zestiende eeuw uit steengroeves in de nabijge omgeving gewonnen en geeft een kenmerkende crèmekleurige tint aan gotische kathedralen door heel België.¹ Criminaliteit kennen ze in Malen nagenoeg niet. De koeien staan in de weilanden loom met hun staart te zwaaien en de inwoners werken in hun tuin en fietsen op zaterdag naar de boerenmarkt.

Op een koude, druilerige donderdagmiddag in januari 2016 verschenen twee rechercheurs van de Brusselse federale politie bij een huis aan de rand van het dorp, tegenover een omgeploegde akker. De ‘dure villa in een landelijk dorp’, zoals de politie het later tijdens de rechtszaak omschreef, was omheind door een ijzeren hekwerk. De agenten belden aan en werden binnengelaten door een poort met punten aan de bovenkant.²

De deur werd opgedaan door een tengere vrouw met fijne gelaatstreken, donkerrood haar in een pittige korte coup en expressieve wenkbrauwen. Haar naam was Godelieve Soete en hoewel ze in België geboren was, had ze een groot deel van haar leven in Afrika doorgebracht. Haar vader was politieman in het toenmalige Belgisch-Congo geweest en tientallen jaren later, na de onafhankelijkheid van Congo, had zij daar bij de Belgische ambassade gewerkt. Nu was ze 66 jaar en leidde ze een rustig leven in Malen, met alleen de zorg voor haar paarden en honden. Maar ze had zich omringd met memorabilia van haar vroegere thuis. De muren hingen vol met inheemse maskers en speren en op de schoorsteenmantel stonden kruisvormige ingots afkomstig uit de Congolese kopergordel.

De agenten stelden zich voor, zwaaiden met hun badges en lieten een doorzoekingsbevel zien. Soete mopperde. Ze had dit bezoek al zien aankomen en ze was de kwestie beu. Het ging om haar vader, niet om haar; zij was destijds elf jaar oud. Ze had geweten dat er op een dag iemand op de drempel

zou staan om haar voor haar vaders zonden te straffen; vandaar het hekwerk en de elektrisch bedienbare poort.

Toch gaf ze de agenten wat ze zochten. Uit een blauw doosje haalde ze een halfvergane kies, gevat in een gouden kroon. In een ander doosje zat een handvol gebruikte kogels. De agenten verzegelden de objecten in een plastic zak en vertrokken naar Brussel.

De kies en de kogels vormden bewijsmateriaal in het onderzoek naar een onopgelost misdrijf, de moord op een man bijna op de dag af 55 jaar eerder in Congo.

Patrice Lumumba heeft niet lang in de schijnwerpers gestaan. De voormalige postbode en bierverkoper werd premier van Congo, nadat het land op 30 juni 1960 na 75 jaar Belgisch koloniaal bewind onafhankelijk werd. Binnen een paar dagen brak er in het nieuwe land chaos uit en werd Lumumba gedwongen zijn politieke agenda opzij te zetten en zich op overleven te concentreren. Hij onderdrukte muiterij binnen het leger, riep een VN-vredesmacht van meer dan tienduizend man te hulp en maakte een rondreis langs negen wereldsteden om steun te krijgen bij de redding van zijn prille land. Maar na slechts tweeënhalve maand werd hij door een militaire staatsgreep afgezet. Vier maanden later werd hij vermoord. ‘Hij is als een meteoriet voorbijgeschoten,’ zei zijn dochter Juliana.³

Er is decennialang gedebatteerd over de vraag wie er verantwoordelijk was voor de moord op Lumumba. Natuurlijk viel de verdenking op de Belgen, die hun kolonie met nietsontziende wreedheid hadden bestuurd en zich daarna tegen Lumumba’s opvatting van autonomie hadden gekeerd. Anderen vroegen zich af in hoeverre VN-functionarissen, die in Congo betrokken waren geraakt bij een vredesmissie van ongekende omvang en kosten, hadden bijgedragen aan zijn ondergang en uiteindelijke dood. In de loop der jaren kwam er steeds meer informatie naar boven die erop wees dat Lumumba’s vermeende ontvankelijkheid voor communistische manipulatie hem tot doelwit hadden gemaakt van de geheime Koude Oorlog-machinaties van de CIA in pas gedekoloniseerde landen; uiteindelijk werd zelfs onthuld dat de CIA in opdracht van het Witte Huis flesjes gif naar Congo stuurde met de bedoeling om Lumumba te vermoorden. Maar hoe is dat afgelopen? Hoe zit het met de man die Lumumba afzette en zichzelf tot leider bombardeerde, een jonge kolonel met de naam Joseph Mobutu? En wie haalde die dinsdagavond 17 januari 1961 op een afgelegen plek op het Congolese platteland de trekker over?

In dit boek probeer ik deze vragen eindelijk te beantwoorden. Op basis van vergeten getuigenissen, gesprekken met betrokkenen, wetenschappelijke stukken, officiële onderzoeken, overheidsarchieven, opgediepte diplomatieke telegrammen en onlangs geopenbaarde CIA-dossiers ontdekken we dat in het gangbare verhaal over de opkomst en ondergang van Lumumba veel is weggelaten. Het boek besteedt met name aandacht aan de rol die de Verenigde Staten speelden, en legt de twijfelachtige motieven, gewetenloze methoden en ernstige schade aan de politiek van het land bloot. Zo hebben de Verenigde Staten een veel grotere, duisterder en langduriger rol gespeeld dan algemeen wordt aangenomen. De CIA en zijn *station chief* Devlin waren betrokken bij bijna alle belangrijke ontwikkelingen die tot de moord op Lumumba hebben geleid, van zijn politieke val tot zijn gedwongen transport naar rebellegebied op de dag van zijn dood.

Het naar boven halen van de waarheid over de ondergang van en de moord op Lumumba, en het aanwijzen van de schuldigen, is niet alleen belangrijk voor zijn nagedachtenis. Voor Congo was die episode een keerpunt, het definitieve einde van een kortstondig democratisch experiment en het begin van tientallen jaren van armoede, dictatuur en strijd. Bovendien had de crisis zijn weerslag tot ver buiten Congo. Ze kostte het leven aan de secretaris-generaal van de VN, Dag Hammarskjöld, die enkele maanden na de moord op Lumumba onder verdachte omstandigheden om het leven kwam tijdens een vredesmissie naar Congo, en wierp een permanente smet op zijn organisatie. De missie in Congo werd gezien als een gevaarlijke mislukking, en de Verenigde Naties zijn de schade aan hun invloed en reputatie nooit meer te boven gekomen. Er is nooit meer een VN-secretaris-generaal geweest die het diplomatieke gewicht van Hammarskjöld kon evenaren.

Maar de crisis in Congo inspireerde de bestuurders in de Verenigde Staten. De inmenging, uitgevoerd door mensen van de CIA en Buitenlandse Zaken, mag er dan in de straten van Congo niet zo constructief hebben uitgezien, maar in de burelen van de macht in Washington werd het als een doorslaand succes gezien: in een tijd waarin de Koude Oorlog in hevigheid toenam, had Amerika een communistische overname in de kiem gesmoord en met Joseph Mobutu (die zich later Mobutu Sese Seko noemde) een sympathiserende dictator in het zadel geholpen die zich graag bij het westerse blok aansloot. Terwijl ambtenaren zich zorgen maakten over een veronderstelde *missile gap* (Amerika zou een grote achterstand op de Russen hebben op het gebied van rakettechnologie) en de communistische opmars in Cuba, was Congo een duidelijke overwinning. Nu hadden ze een voorbeeld om na te volgen.

Met de Amerikaanse interventie in Congo begon een reeks geheime acties, gedurende tientallen jaren, die een conflict tussen belangen en waarden in de Amerikaanse politiek aantoonde. De hoogstaande strategieën die wijze mannen in de jaren veertig en vijftig voor het Amerikaanse buitenlandbeleid hadden uitgestippeld, weken voor de duistere activiteiten in de jaren zestig, zeventig en tachtig. Congo ging vooraf aan de rampzalig verlopen invasie in de Varkensbaai, de diepgaande inmenging in de oorlog in Vietnam, de steun aan de islamitische moedjahedien-strijders in Afghanistan en de illegale financiering van rechtse Nicaraguaanse militanten in de Iran-Contra-affaire. In Congo kwamen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie voor het eerst tegenover elkaar te staan in een arena ver van hun eigen land, waardoor ze de Koude Oorlog, tot op dat moment vooral een Europese kwestie, in een strijd van wereldomvang veranderden. En in Congo kon de CIA voor de eerste en enige keer geloofwaardig de eer opeisen voor – of de schuld op zich nemen van – de moord op de leider van een land.⁴ De Verenigde Staten hebben nog steeds niet afgeleerd zich diepgaand met het beleid in de derde wereld te bemoeien. Een gewoonte die ze zich in Congo hebben eigen gemaakt.

Verhalen over legers, regeringen, inlichtingendiensten en instituties verhullen vaak de mensen erachter. Dat geldt ook voor de onrust die ontstond na de onafhankelijkheid van Congo en de kwestie Patrice Lumumba. Door de moord was de man verdwenen en de mythe geboren. De Franse filosoof Jean-Paul Sartre schreef de inleiding van een boek waarin zijn toespraken zijn gebundeld.⁵ De Sovjet-Unie heeft een universiteit naar hem vernoemd. Congolezen dragen nog steeds omslagdoeken en T-shirts met zijn gezicht erop. Afhankelijk van aan wie je het vraagt, was Lumumba een aanstichter van chaos die heeft gekregen wat hij verdiende, een ongelukkige dwaas die in de luren werd gelegd door machtiger krachten of een held die door koloniale wreedheid werd geveld. Slechts weinigen kunnen bevestigen dat hij al die dingen niet was en veel andere dingen wel.

Dit boek is geschreven om Lumumba op te graven, de samenzweringen van toen te ontrafelen en de vele leugens en mythen die zich in de loop van tientallen jaren rondom hem hebben opgestapeld te ontcrachten. Hij wordt zoveel mogelijk in zijn eigen bewoordingen opgevoerd, in de context van zijn tijd en door het prisma van zijn ervaringen. In tegenstelling tot wat in die tijd in het Westen werd gedacht, was Lumumba beslist niet pro-communistisch en hij stond ook niet bijzonder sympathiek tegenover de Sovjetzaak.